

Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách

Valentin Urfus

Význam období, ve kterém se v naší minulosti uplatnily osvícenské ideje a s nimiž je spojen i počátek českého národního obrození je sotva zapotřebí zdůrazňovat. Společenský pohyb, který dotčené jevy vyznačoval byl ovšem podmíněn i hlubokými ekonomickými změnami, jejichž ráz měnil hospodářskou tvářnost našich zemí způsobem, jaký staletí předchozího vývoje nepoznala. Je proto jistě na místě klást si otázku, jak dalece tato stránka vývoje došla svého vlastního vyjádření v ideologických proudech dotčeného období; a to nepochybně tím spíše, že právě tento zřetel ustupoval v dosavadních pohledech jakoby do pozadí, neboť problematika národního obrození obracela v první řadě pozornost k otázkám jazykové a literární kultury.

Obrovský rozmach ekonomických sil i techniky, který s sebou přinášely počátky kapitalistické industrializace, působil, že naznačené souvislosti, jejichž průběh v našich domácích poměrech je třeba začasťteprve pracně odkrývat, byly jinde, v hospodářsky pokročilejších zemích evropského západu naprosto zřejmé. Ostatně nic o tom nesvědčí lépe než právě skutečnost, že do této doby spadá v soudobé Francii a Anglii počátek nauk, jejichž uplatnění neznamenal nic menšího než vznik klasické politické ekonomie.

Feudální ekonomika našich zemí, v níž převládala zemědělská výroba, jakož i určitá zaostalost celé střední Evropy, pokud šlo o rozvoj průmyslu, vedly ovšem k tomu, že vývoj tu šel jinými cestami, než v průmyslově pokročilých zemích. V poměrech, jaké panovaly u nás, to znamenalo především zdůraznění úlohy státu a zvláště pak jeho hospodářské politiky, která v průběhu 18. století se stala vlastně nejdůležitějším faktorem, ovlivňujícím rozvoj průmyslové výroby. Jak známo, kotvila tato hospodářská politika ideově v merkantilismu. V poslední třetině století, tedy v období, ke kterému směřuje především náš zájem, našla pak svoje ideologické zdůvodnění v tzv. policejní vědě, jejímž tvůrcem byl známý vídeňský osvícenec Josef Sonnenfels. Sonnenfelsova policejní věda vycházela, pokud šlo o koncepci hospodářské politiky, rovněž z merkantilismu, jehož původně úzká kameřalistická měřítka doplňovala svým

učením o úkolech absolutistického státu a svými populacionistickými zřeteli. Propůjčovala tak vlastně v jistém smyslu nová křídla starým ideám, což jistě přispělo k tomu, že se poměrně rychle a na dlouhou dobu stala oficiální doktrínou, z níž vycházela veškerá — nebo alespoň — většina praktických hospodářskopolitických akcí. Vůči jednotlivým zemím, které tvořily ve svém souhrnu tehdy habsburské soustátí byl Sonnenfelsův systém v podstatě jen aplikací vídeňského státoprávního a administrativního centralismu s některými hospodářskopolitickými aspekty.

Jak známo, byly to především josefínské reformy, které této centralistické linii dodaly konečného důrazu. Reakce, kterou dotčený směr vládní politiky probudil, vytvářela mimo jiné i v našich zemích příznivé podmínky pro práci první generace národních buditelů. Nejen však administrativní centralismus spojený s úřední germanisací, nýbrž i hospodářská politika, jež byla stejně významným nástrojem těchto tendencí, vyvolávala v tehdejších Čechách rozmanité odezvy. Proto také každý pokus zaujmout k ní vlastní stanovisko, nabývá tak v dobovém kontextu značného významu. K tomu je snad třeba dodat jen ještě tolik, že podobné projevy se neobešly bez určitých obecných ideologických forem, jimž ovšem také specifické poměry, jaké tehdy v Čechách na rozmezí osmdesátých a devadesátých let 18. století panovaly, propůjčovaly i určité svérázné místní zabarvení.

●
Chronologický celek, jakým ve vývoji našich zemí bylo 18. století, neměl jednotnou povahu. Jedním z mezníků, ke kterým je třeba se vracet při sledování historických souvislostí, jež u nás připravovaly půdu pro josefínskou epochu a události z konce století, byla nepochybně šedesátá léta. Platí to zejména o hospodářské a hospodářskopolitické oblasti. Na počátku tohoto desetiletí byla situace v Čechách charakterizována několika základními rysy: především je možno říci, že sedmiletá válka vyčerpala hospodářsky nejen české země, nýbrž celé habsburské impérium; v návazání na to skončil definitivně i reformní optimismus, kterým byly neseny změny ve státním aparátě uskutečněné v průběhu čtyřicátých let a padesátých.¹ V ekonomické oblasti podmiňoval zklamání z této první vlny tereziánských reforem špatný stav státních financí, který byl

¹ K tomu: J. Prokeš, *Boj o Haugvicovo „Directorium in publicis et camerilibus“ r. 1761*, Věstník Královské české společnosti nauk, tř. fil.-hist.-jazyk., roč. 1926, IV., týž, Instrukce vydaná r. 1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář, tamtéž, V.

kritičtější než kdykoliv předtím. Jednoduchý kameralismus, jenž byl hlavním znakem dosavadní fiskální politiky, přestal očividně dostačovat. Odrazem toho byla určitá bezradnost na vedoucích místech, jež vedla k tomu, že jednoznačně centralistická linie dočasně zakolísala. V Čechách se to projevilo především tím, že starý feudálně stavovský živel se počal přechodně znovu více uplatňovat ve správě zemských záležitostí.² A tak, ač na jedné straně se pokračovalo dále v centralistických opatřeních finanční politiky — z nichž nejvýznamnější bylo vydání prvních papírových peněz a vypsání některých nových daní, které ignorovalo finanční pravomoc stavovského sněmu — byla na druhé straně právě v této době znovu zdůrazněna stavovská práva tím, že ručení za úvěrovou operaci spojenou se zavedením papírové měny převzali stavové. Není snad třeba ani říkat, že většina těchto akcí nesplnila naděje v ně kladené a ke konsolidaci poměrů nepřispěla. V Čechách pak zvláště neúroda v prvních letech dalšího desetiletí přinesla hotové zbídačení širokých vrstev venkovského obyvatelstva, spojené s vyhrocením všech dosavadních sociálních rozporů, které vedlo přímo k velkému selskému povstání v r. 1775.

Na vedoucích místech v Čechách nevládla však jen indolence a tupost. Byli tu i lidé, kteří si uvědomovali, kam věci spějí a snažili se jim — i když ovšem marně — čelit. A tak ještě dříve než došlo k bouři, vznikl pozoruhodný dokument o českých poměrech, jehož autorem byl krátce před tím nově jmenovaný nejvyšší purkrabí kn. Karel Egon Fürstenberk³, tedy osoba, bez níž si vývoj v Čechách v poslední třetině století dovedeme těžko představit. Již starší bádání po zásluze zdůraznilo celou řadu rozporných stránek jeho osobnosti: Fürstenberk byl v jádře osvícený feudální velmož, který otevřeně stranil novým administrativním metodám, jež s sebou přinášela správní praxe tereziánské byrokracie. Zároveň měl však i daleko k bezvýhradnému centralismu, jak také nejednou ve své funkci náčelníka zemské správy dokázal, odmítaje podrobiti instituce staré české zemské ústavy jednostranné administrativní šabloně. Přes svůj cizí původ — cizí i v kosmopolitním prostředí tehdejších aristokratických kruhů v Čechách — dovedl nalézt určitý poměr k zemi, kam jej přivedly především rodové majetkové zájmy. Těmto hmotným interesům dal však svými intelektuálními sklony jisté oduševnění, jak o tom svědčí zejména jeho součinnost při vzniku České společnosti nauk, tolik významné pro rozvoj kulturních snah a rozmach osvícenských myšlenek. Fürstenberk osvědčil však i značné hospodářskoorganizační schopnosti, které jej vysoko vynesly nad tehdy v Čechách běžný průměr. Jsa dědicem a vnukem zakladatele hornolitvínovské manufaktury Jana Josefa Vald-

² B. Rieger, *Zřízení krajské v Čechách*, část II., Praha 1892, str. 327 a násl.

³ K životopisným datům srv. J. Prokeš, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. století*, I., Praha 1938, str. 154.

štejna, vytvořil ze svých statků na Křivoklátsku dobře prosperující hospodářský celek, uplatňuje tu nejen nové postupy agrotechnické, nýbrž rozvíjeje i pozoruhodné průmyslové podnikání.

Není proto se třeba divit, že i v memoriálech⁴, jež o hospodářském stavu Čech ve své úřední funkci vypracoval, je dodnes zřejmý jeho pozorovací talent i bystrý úsudek, takže dotčený dokument je nejen otřesným svědectvím o tehdejších poměrech v Čechách, nýbrž i prvořadým historickým pramenem, plným nejrozmanitějších kulturně historických podrobností. Jeho autor se však neomezil jen na konstatování a sbírání dokladů o nízké životní úrovni venkovského obyvatelstva, nýbrž snažil se nalézt i východisko a prostředky, jež by mohly posloužit k nápravě.

Ke cti Fürstenberkově je třeba říci, že tu uplatnil myšlenky opravdu nové. Již starší literatura — zejm. J. Prokeš — ukázala, že za hlavní přínos jeho memoriálů je nutno považovat návrhy inspirované fyziokratickými idejemi, kterými se otevřeně rozcházel s dosavadními tradicemi rakouské hospodářské politiky. Nebyl to ovšem radikální fyziokratismus, který uplatňoval, spíše umírněný odstín tohoto učení, blízký po věcné stránce směru, jaký uvnitř fyziokratické školy představoval Turgot.⁵ S fyziokraty Fürstenberka sblížoval zřejmě i společný obdiv k osvícenským metodám vlády, který na počátku sedmdesátých let nebyl v Čechách zřejmě ještě obecně spojen s představami bezvýhradné centralizace. Pokud šlo o konkrétní povahu opatření Fürstenberkem navrhovaných, spočíval jejich ráz v určité liberalizaci hospodářského života. Značná pozornost byla mimo jiné věnována zemědělství, jakož i některým na prvý pohled vysloveně velkostatkářským zájmům; v tomto směru je nutno se zmínit o návrhu na rozvinutí hypotekárního úvěru pomocí zvláštního bankovního ústavu, kterým Fürstenberk předjímal jiné podobné snahy opakující se v pozdějších letech ještě několikrát.⁶

Nejvýraznějším rysem Fürstenberkových propozic bylo však nepochybně to, že lze s nimi spojovat obnovení určité hospodářskopolitické aktivity v měřítku českých zemí. Tato okolnost zapadá ostatně i jinak dobře do celkového ovzduší sedmdesátých let, do něhož vedle již zmíněného založení České učené společnosti, spadají i první kroky Vlastenecké hospodářské společnosti, vzniklé předtím již v r. 1769, jejímž úkolem bylo — podle záměrů s nimiž byl spojen její vznik — propagovat nové výrobní

⁴ J. Prokeš, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří r. 1775*, Časopis pro dějiny venkova, roč. XI. (1924) a XII. (1925).

⁵ J. Prokeš, *Memoriály*, str. 160–165, též *Počátky*, str. 155; jinak k pronikání fyziokratismu do Čech obecně srv. i Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948, str. 60 a 68.

⁶ Srv. např. B. Rieger, *Návrh české zemské banky r. 1790*, Drobné spisy B. sv. p. Riegra, Praha 1914, I., str. 322 a násl., jakož i později v 19. století úsilí o založení Hypoteční banky.

metody v zemědělství a spolupracovat v tomto směru se státním aparátem.⁷ Rozmach určité kulturní aktivity šel tak tedy v tehdejších Čechách ruku v ruce i s úsilím, jež bylo na prvý pohled těmto krokům dosti vzdáleno.

Skutečnost, že dotčená obnova hospodářskopolitické aktivity se dala ve stínu tehdy progresivních a nových fyziokratických názorů svědčí jistě o snaze po opravdu odborném, ba možno říci vědeckém přístupu k naznačeným otázkám. Kromě toho v osobě Fürstenberkové je zřejmě možno spatřovat i doklad toho, že tento způsob řešení byl v souladu se zájmy některých kruhů uvnitř velkostatkářské šlechty, které si uvědomovaly nutnost pozvednout celkovou úroveň hospodářských poměrů i patrimoniálního hospodářství samého. Možná, že je tu lze cítit i určitý opoziční rys namířený proti sonnenfelsovským doktrínám, uplatňovaným v Čechách tehdy prostřednictvím nedávno předtím zřízené katedry politických věd na pražské universitě.

Okolnost, že ve Fürstenberkových memoriálech se ozvaly myšlenky odvozené z fyziokratismu, je však třeba posuzovat i v širších historických souvislostech. V předchozích odstavcích byla již několikrát příležitost dotknouti se toho, že hospodářská politika habsburského státu se opírala ideově o merkantilismus, ať již v jeho původní podobě, jak ji znala prvá polovina století, či v jeho pozdější aplikaci v rámci státovědeckých nauk tzv. policejní vědy. Stejně se tak naskytla již vícekrát příležitost zdůraznit, že tento ráz rakouské hospodářské politiky náležel k jejím trvalým znakům. Je proto téměř zbytečné podtrhávat, že takovéto principy byly v příkrém protikladu s názory hlásanými představiteli fyziokratické školy. Tím ovšem větší pozornost je třeba věnovat všem takovým projevům, které se obsahově k fyziokratismu hlásily. Platí to jistě v prvé řadě o těch, jež odrážely takovéto vlivy v měřítku českých zemí, platí to však nepochybně tím spíše, že právě následující desetiletí, tedy desetiletí vlády Josefa II., bylo dobou, kdy fyziokratické ideje pronikly i do vídeňských dvorských kruhů a kdy k jejich vyznavačům tu náležel, jak známo, i sám panovník. Sympatie k této národohospodářské škole se však přesto nestaly ve Vídni obecnými a Josef II. narazil v tomto směru dokonce na tvrdý odpor i svých nejužších rádců⁸, když chtěl dát v souladu se svými názory hospodářské politice nový kurs. Výmluvným dokladem toho bylo kupříkladu josefínské úsilí směřující k likvidaci ce-

⁷ Starší literatura srv. Prokeš, *Počátky*, str. 296; dále J. Beran, *O poměru mezi Učenou společností a Hospodářskou společností před rokem 1788*, Historický časopis IX., 1961, jakož i J. Hanzal, *Studium zemědělství na pražské universitě*, Acta Universitatis Carolinae — Historia Univ. Car. Prag., Tom. IV., Fasc. 2 (1963), str. 139 a násl.

⁸ C. v. Hock — H. Ign. Bidermann, *Der oesterreichische Staatsrath (1760—1848)*, Wien 1879, str. 599 a násl.

chovní soustavy, půlstoletí předtím reformované podle merkantilistických představ, které se stalo pouhou epizodou, omezivše se vlastně jen na zrušení cechů u některých potravinářských živností (tzv. policejních, jak byly pro svůj místní význam nazývány), a to ještě bez jakýchkoliv dalších účinků na liberalizaci rakouského živnostenského práva.⁹ I tak však zůstává josefínské období v hospodářskopolitickém vývoji našich zemí — snad jedině s výjimkou krátké etapy po r. 1809, kdy orgány státní správy podle vzoru francouzské živnostenské politiky měly příkaz postupovat zvláště „liberálně“ při udílení živnostenských koncesí¹⁰ — jediným obdobím, ve kterém došlo k přechodnému pokusu opustit vyježděné tradiční cesty.

Všechny právě vykreslené souvislosti by tvořily sice možná zajímavé, ale přece jen poněkud odlehlé pozadí Fürstenberkových memoriálů, nebýt toho, že hospodářskopolitická aktivita, kterou nejvyšší purkrabí, jak se zdá, v Čechách probudil, nabyla až překvapivě rychle zcela nového rázu, který neměl nic společného s úředními akty a byrokratickou zdlouhavostí. Hospodářskopolitických otázek zmocnilo se tehdy v Čechách totiž veřejné mínění, podnícené uvolněním cenzurních opatření, které na ně počalo reagovat formou brožurové publicistiky. V 18. století nebylo ovšem o letáky a rozmanité pamflety literárního i vědeckého obsahu nouze a jejich vydávání patřilo k běžným denním událostem. To však zdaleka neplatilo o poměrech v našich zemích.

Prvá z brožur, které v průběhu dalších let byly těmto věcem věnovány, náleží datem svého vydání ještě sedmdesátým letům. V jistém smyslu, jak bude ještě příležitost ukázat, tvoří jakýsi pendant k Fürstenberkovým memoriálům, i když pochopitelně, jak to vyplývá již z dané publicistické podoby, řeší zvolené otázky stylisticky i věcně odchylným způsobem. Již její název je příznačný: *Briefwechsel zweener Böhmen über einige die Staatsverfassung ihres Vaterlandes betreffende Gegenstände* (1777)¹¹ právě tím, jak se dovolává vlasteneckých pocitů. Jde, jak patrně o brožuru psanou epistulograficky, tedy formou dopisů, což bylo tehdy v publicistice tohoto druhu, zvláště v té, která vycházela anonymně, a to byla většina, naprosto běžné literární klišé. Celkový tón je kritický, jak snad není ani třeba zdůrazňovat, ač, jak ještě uvidíme, to není kritika bezvýhradná a jednoznačná. Svými motivy se brožura hlásí k témuž

⁹ K. Příbram, *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860*, I., Leipzig 1907, str. 412 a násl.

¹⁰ Zejm. na podkladě dv. dekretu z 28. V. 1809; jinak k obecnému rámci srv. nejnověji — Al. Brusatti, *Oesterreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*, Wien 1965, str. 23 a n.

¹¹ K obsahu brožury srv. Al. Bráf, *Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovině devatenáctého*, Almanach České akademie, roč. 17 (Praha 1907), str. 195.

ovzduší, které dalo vzniknout i Fürstenberkovým memoriálům: byly to tedy neutěšené hospodářské poměry v Čechách, o nichž si spolu dopisovali dva „vlastenci“, z nichž jeden píše z Čech a podepisuje se jako „Hladovín“ — zřejmě s průhlednou narážkou na soudobou situaci v Čechách — a druhý mu odpovídá z ciziny a je označen bez bližšího vysvětlení jako „Moravec“. Patriotismus brožury je třeba přirozeně chápat jako patriotismus obracející se k Čechám jako k určitému územnímu — ani ne státoprávnímu — celku bez jakýchkoliv atributů jazykových. I to však stojí nepochybně za zdůraznění, neboť brožura se tím v podstatě okázale distancuje od osvícenského patriotismu, který se obracel k „širší vlasti“ rakouské a počal být právě tehdy i oficiálně hlásán.¹²

Jinak v popředí pozornosti stály otázky související se zemědělskou výrobou, mimo jiné zejména s obchodem obilím, čímž se brožura hlásila nepochybně do širšího okruhu podobné publicistiky, která o těchto věcech a zvláště pak speciálně o obilním obchodu byla vydávána v Německu.¹³ Zajímavým rysem brožury však je, že naznačené otázky chtěla řešit na obecnějším pozadí, jmenovitě ve vztahu k rozvoji průmyslu. V tomto směru přinášela vskutku mnoho zajímavých úvah o průmyslové a celní politice a nevyhýbala se ani věcem zdánlivě tak detailním jako bylo např. úřední značkování průmyslového, zejm. textilního zboží, které náleželo k hlavním nástrojům merkantilistického dohledu nad výrobou.¹⁴ Pro dnešního čtenáře se tu ozývají dokonce i tak radikální soudy, jako že rozvoj výroby, tj. v první řadě výroby průmyslové a řemeslné, je prý jiný ve státech s monarchickou a jiný ve státech s republikánskou formou vlády (v monarchiích prý přílišný rozdíl mezi stavy demoralizuje úspěšné jednotlivce z produkčních tříd obyvatelstva a ti pak věnují veškerou energii na honbu za nobilitacemi a společenským vzestupem).¹⁵ Jenomže způsob, jakým si oba dopisující vyměňují tyto názory, láme všemu tomu, co zní zdánlivě tak ostře, hrot: v dopisech „Hladovínových“, tedy v dopisech toho z partnerů této fiktivní korespondence, který referoval svému příteli o poměrech v Čechách, převládaly stížnosti a nářky plné pochybností o dosavadní hospodářské politice; naopak Moravec, který se chlubil, že během svého pobytu v cizině nashromáždil cenné zkušenosti, je uklidňuje a dokazuje, že, pokud jde o principy, je vlastně všechno v pořádku

¹² V tomto ohledu velký význam měla Sonnenfelsova rozprava *Von der Liebe für Vaterland*; k jejímu obsahu v Čechách srv. zajímavou reakci soudobé žurnalistiky — *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1772, sv. 10 (2. VI.), II., str. 155.

¹³ Např. brožury: *Das Aufschütten des Getreides nach Politic und Moral*, Bresslau 1772, *Beurtheilung der wichtigen Fragen, ob es für einen Ackerbau treibenden Staat gerathener sei einen gesetzlichen Korn-Preis auf ein oder mehrere Jahre einzuführen*, Frankfurt—Leipzig 1772 — obojí Nár. museum — oddělení zámeckých knihoven, Křivoklát I. L. 32.

¹⁴ Str. 11.

¹⁵ Str. 40.

a že jde jen o to odstranit některé nedostatky. I když připustíme, že tato forma byla zvolena z taktických důvodů, přece jen nelze nevidět, že závěry, ke kterým se tu dospívá, jsou v podstatě konzervativní a tradiční. I v tom je tedy zásadní rozdíl — můžeme-li tak říci — od memoriálů; že tomu tak skutečně je, to dokazuje i řád konkrétních opatření, která se tu navrhuje: v Čechách měl být podle představ autora dopisové brožury vybudován jakýsi monopol obilního obchodu, který po finanční stránce měl být kryt akciovým kapitálem¹⁶ a který měl zaručit, že část přebytků z úrodných let bude zajištěna pro období neúrody. Tento projekt spojený s požadavky celní uzavřenosti hranic a zákazem vývozu surovin, ukazuje jasně, že stanovisko autora dotčené brožury bylo podstatně jiné, než myšlenky odrážející se ve Fürstenberkových memoriálech. I když oběma dokumentům byla například společnou snaha pozvednout úroveň peněžního a kreditního styku, přece jen není možno pochybovat, že brožura složená z patriotických dopisů užívala jako lék proti hospodářským těžkostem, ve kterých se tehdejší Čechy ocitly, schemat odvozených v podstatě z klasického merkantilismu. Velmi jasně tímto směrem ukazuje i myšlenka použít jako nástroj hospodářské politiky ekonomickou kategorii monopolu. Zájem o venkovské poměry, jakož i přesvědčení, že zemědělství jediné může zemi pozvednout k blahobytu, naznačuje však zároveň i to, že autor si byl vědom i podnětů vycházejících z fyziokratismu.¹⁷

Tyto okolnosti spolu ještě s jinými — tak zejm. skutečnost, že nejzávažnější názory pronáší v brožuře nikoliv „Hladovín“, ale „Moravec“ — přivedla již starší literaturu na myšlenku hledat autora v osobě prvního profesora tzv. politických věd na pražské universitě Josefa Ignáce Bučka z Heraltic, který skutečně z Moravy pocházel.¹⁸ Působila tu zřejmě i snaha nalézt určitou spojnici mezi veřejným míněním a mezi akademickou vědou. Leccos, jak se zdá, by mohlo vskutku tuto domněnku potvrzovat: Buček byl sice sonnenfelsiánem, je však o něm zároveň i známo, že měl určitý vztah k domácímu prostředí. Přesto však je třeba být opatrným; ostatně i skutečnost, že zájem autora se obrací především k venkovským poměrům, ukazuje asi nejspíše na někoho, komu venkovské, či snad

¹⁶ Str. 57: „...dass man die durch diese Verbesserung vermehrten Früchte, welche oft vier auch fünf Jahre ausser Lands unverkäuflich zu sein pflegen, bis zu einer wohlentgeldlichen Verkäuflichkeit aufbehalten, und das ganze Land in Absicht auf die Ausfuhr nur in einen einzigen Verkäufer verwandeln könnte, und dieses würde leicht durch Aktien angehen...; k tomu i Bráf, l. c.

¹⁷ Str. 56–57: „...hindern die Verbesserung des Ackerbaues als des einzigen und wesentlichsten Mittels, wodurch sich das Land wieder erholen könnte...“; naproti tomu ale srv. např. na str. 16: „...Eben so sehr irrest du, wenn du zu behaupten suchst, dass die Ausfuhr roher Materialien unsern Fabrikunternehmungen unschädlich sei...“

¹⁸ Bráf, l. c. str. 195.

lépe řečeno velkostatkářské prostředí bylo bližší než Bučkovi.¹⁹ Ať však tak či onak je v každém případě brožura patriotických dopisů prvořadým dokladem o zájmu veřejného mínění v tehdejších Čechách o hospodářskopolitické otázky.

Jak se tento zájem v průběhu dalších let nejen nezmenšoval, nýbrž jak naopak rostl, to naznačují dobře další publicistické projevy, mající rovněž brožurovou podobu a spadající časově již do josefínského období, tedy do osmdesátých let. Jejich obsah pak dokresluje ještě výrazněji určité názorové rozpětí, které se objevilo na předchozích stránkách mezi Fürstenberkovými memoriály a brožurou patriotických dopisů.

Cechy a otázky spojené s jejich organizací patřily v 18. století k předmětům hospodářskopolitického zájmu na všech stranách. Výše byla již několikrát příležitost dotknout se toho, že to bylo právě josefínské období, které tyto věci uvedlo znovu do pohybu. Rovněž krátká zmínka byla již věnována tomu, že k podstatným proměnám v cechovní organizaci řemeslné výroby došlo již předtím v průběhu první poloviny 18. století. Hlavní smysl těchto změn inspirovaných merkantilisticky spočíval v útoku na starou, možno říci ještě středověkou cechovní autonomii, která z cechů činila v místním měřítku neomezené pány rozvoje řemeslné a živnostenské výroby. Dotčenými změnami byl tento stav odstraněn natolik, že cechy byly podrobeny státnímu dozoru a donuceny spravovat své záležitosti podle jednotných hledisek státního zákonodárství. Staly se tak však současně i jakousi prodlouženou rukou státních orgánů, které jejich prostřednictvím se snažily uplatňovat i nejedno svoje hospodářskopolitické opatření. Zásadně však z hospodářského života nezmizely; a tak, ač v některých směrech došlo k určitému uvolnění cechovní organizace ve prospěch vznikajícího průmyslu a tovární výroby, v celkovém svém výsledku tato stránka hospodářské politiky rakouského merkantilismu cechovní soustavu spíše konzervovala, než aby její existenci nahrazovala živnostenskou svobodou, jak ji znal co by programový postulát pozdější liberalismus. V dikci dobových pramenů se tu zpravidla hovořilo o odstraňování cechovních „zlořádů“ nebo také o potírání cechovního monopolismu; zejména pokud šlo o tento druhý pojem, nepostrádala hospodářská politika absolutistického státu zároveň i určitého — lze říci — až paradoxního rysu, neboť, odstraňujíc místní monopolismus autonomních cechovních korporací, zaváděla naopak s oblibou privilegované

¹⁹ Buček měl ovšem smysl i pro tyto otázky, jak o tom svědčí dobrozdání, které vypracoval o parcelaci velkostatků — *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1772, č. 18 (18. I.), str. 278; k protifyziokratickým názorům uplatněným v patriotických dopisech srv. z dobové publicistiky i o něco mladší brožuru *Der Antiphysiokrat oder umständliche Untersuchung des... Physiokratischen Systems*; Frankfurt a. M. 1780 (Nár. museum — zám. kn. — Křivoklát I. g 32).

monopoly ve prospěch manufakturní výroby, takže monopol jako obecná ekonomická kategorie byl pro ní zároveň i prostředkem hospodářsko-politických opatření.

Z širšího rámce této problematiky vycházela drobná brožura o ceších, vydaná v Praze r. 1782; naznačuje to ostatně velmi dobře i její plný titul: *Gedanken über die Innungen, in welchen die Bedenklichkeit eröffnet wird, ob mit menschlichen Fertigkeiten ein Monopol getrieben werden kann* — s emfatickým dovětkem „Der Freiheit gewidmet“.²⁰ Čteme-li však tento útlý spisek, zdá se nám, jako bychom se vraceli z osmdesátých let do doby nejméně o půl století starší, tedy do doby, kdy na pořadu dne bylo uzákonění generálních cechovních artikulí a řemeslnického patentu z r. 1731. A přece tento návrat je do značné míry jen zdánlivý. Již sama okolnost, že se tu kritizují spíše ideální než bezprostředně materiální důsledky cechovního monopolismu leccos naznačuje. Sled hlavní argumentace je přitom takový, že autor si nejvíce stěžuje na způsob, jakým mistři a jejich rodiny ovládají cechy, takže zdatný adept řemeslnického umění, pokud nepatří náhodou k příbuzenstvu některého mistra, či není sám dostatečně zámožný, aby si mohl svoje učení zaplatit, má jen malou naději, že si osvojí všechny k výkonu řemesla potřebné dovednosti. Řešení, které se tu navrhuje je v podstatě prosté: péče o řemeslnický dorost a výuka v jednotlivých profesích nemá být svěřena výlučně jen cechům, nýbrž i jakémusi veřejnému ústavu — tedy jakési průmyslové škole, jak by bylo snad možno říci — který by zajišťoval, že technologické postupy i řemeslnou zručnost si bude moci osvojit každý, kdo prokáže potřebné schopnosti a který by zároveň i vykonával jakýsi všeobecný dozor nad řemeslnou výrobou. Co pak je třeba zvláště zdůrazniti, je skutečnost, že proponovaný ústav neměl být vybudován ze státních prostředků, nýbrž z prostředků získaných soukromou dobročinností. Měla to být tedy instituce svépomocná, jejíž ráz měl být nepochybně v první řadě místní.²¹

²⁰ Katalog pražské univ. knihovny přičítá autorství podle ruk. poznámky na titul. listě sign. NUK 13 I 396 Josefu Schiffnerovi, jenž byl na počátku minulého století hojně čteným a vydávaným autorem několika německy psaných prací zaměřených k českým dějinám a regionální historii posvátných a poutních míst; tato jeho pozdější literární činnost však neukazuje na žádnou myšlenkovou příbuznost s brožurou o ceších, která by tedy byla dílem Schiffnerova mládí (nar. kol. 1760); brožuru registroval spolu s dalšími publ. projevy (níže v textu) J. Nožička, *Hospodářský a ménový vývoj našich zemí*, Praha 1946, str. 139, který ji však nepodrobil podrobnému rozboru.

²¹ Str. 6: „... Unsere Mitbürger hatten sich jederzeit in Errichtung mancherley milden Stiftungen vor andern ausgezeichnet, würden ihre heilsamen Gesinnungen nicht um so mehr erhoben? wenn ein Institut zu Stande käme, dessen Zweck dahin gieng, den Auswürflingen des Glücks Aushilfe zur Emporbringung ihrer Talente zu verschaffen? eine Handlung, welche ihnen gewiss Ehre machte und bey der Nachkommenschaft unser Jahrhundert verewigte...“

To, co bylo právě uvedeno, stačí jistě k tomu, abychom poznali, že brožura zapadá dobře do celkového kritického tónu, který na adresu cechů přinášelo s sebou josefinské desetiletí a který vyvrcholil ve snaze cechy odstranit. V tomto ohledu kotví nepochybně i tato brožura v širším rámci liberalistické kritiky cechů, která odpovídala duchu fyziokratického učení. Ovšem je tu stejně tak mnoho, co upomíná na dobu starší. Již sama představa onoho řemeslnického institutu, se kterou autor operuje, vychází spíše z koncepce vzorových státních manufaktur a „manufakturních domů“²² klasického merkantilismu než z nových a progresivních myšlenek. Rovněž i očividná snaha autorova omezit se jen na konkrétní úvahy, ukazuje, ne-li na určitou nechuf k teoretizování, tedy zcela jistě na malou rozvinutost ekonomického myšlení v tehdejších Čechách.

Oba dosud dotčené dokumenty – Fürstenberkovy memoriály i dopisová brožura – měly nepochybně svým zájmem o českou problematiku vyhraněně „patriotický“ ráz, což v druhém případě bylo i zdůrazněno v názvu brožury. Je možno se tedy zajisté ptát, jaký vztah v tomto ohledu měly myšlenky vyslovené v brožuře o ceších. Na prvý pohled ne valný. Pozornému čtenáři však sotva ujdou některé závažné podrobnosti, které dovolují hovořit o cechovní brožuře rovněž jako o publicistickém projevu, který se hlásí k specifickým otázkám, jež zaměstnávaly tehdy veřejné mínění v Čechách. Nejvíce pro to mluví celkový charakter navrhaných opatření: řemeslnický institut a jeho svépomocná povaha, která ignoruje státní orgány, ukazuje tímto směrem zcela jednoznačně; běžné návrhy na hospodářskopolitická opatření měla v tomto ohledu také zpravidla zcela jiný ráz. A naopak apel na svépomoc, který v osmdesátých letech dobře odpovídal osvícenské zálibě v soukromé dobročinnosti a filantropismu, byl ještě dlouho potom oblíbeným prostředkem, s jehož pomocí docházela v našich zemích uplatnění řada progresivních hospodářskopolitických záměrů. Stačí snad vzpomenout Průmyslové jednoty v první polovině 19. století, jejíž činnost se opírala především o soukromou iniciativu a stejně tak je možno odkázat i na hospodářskopolitický program českého měšťanstva v předbřeznové době a ještě i po revoluci z r. 1848.²³

K dosavadnímu obrazu, který bylo o veřejném mínění v Čechách, pokud šlo o hospodářskopolitické otázky, možno získat, přibývá tak tedy třetí činitel. Jestliže Fürstenberkovy memoriály a brožura patriotických dopisů naznačily určitou ideovou polarizaci mezi tradičními názory a

²² H. J. Hatschek, *Das Manufakturhaus auf dem Tabor in Wien*, Leipzig 1886, Schmoller's staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, Bd. VI.

²³ V. Urfus, *Průmyslový liberalismus a české měšťanstvo v období národního obrození*, Právněhistorické studie X., Praha 1964.

pronikajícím fyziokratismem, pak nepochybně cechovní brožura ukazuje, jak významné místo v tehdejším veřejném mínění měly snahy obracející se k organizační svépomoci. Pochybíme asi sotva, budeme-li v nich spatřovat jakési vlastní jádro tohoto hospodářskopolitického patriotismu, nezávislé v širším smyslu na konzervativním či progresivním ideovém pozadí, i když původ těchto myšlenek je třeba asi hledat spíše v prostředí liberálního fyziokratismu než kameralistické tradice dosavadního vývoje.

O tom, jak těžko jde v poslední třetině století rozmotat spleť uzlů názorů, jimiž veřejné mínění reagovalo v Čechách na hospodářskopolitické otázky, svědčí snad ještě lépe, než vše, o čem byla doposud řeč, představy spojené s dalším publicistickým projevem, který měl i tentokrát podobu brožury, vydané v Praze a ve Vídni rovněž v r. 1782 pod obširným záhlavím „*Merkwürdige Schriften von der Freyheit des Handels aus dem Französischen übersetzt und mit interessanten patriotischen Anmerkungen begleitet . . .*“ (herausgegeben von I. M. D. Faumont). Po formální stránce tvořil brožuru překlad několika statí publikovaných v r. 1751 v pařížském *Journal economique*. Věcně nešlo o myšlenky původní: francouzský časopis nereprodukoval totiž vlastní názory, nýbrž snažil se seznámit své čtenáře s názory italského národohospodáře markýze Gerolama Belloniho (zemř. 1760), jenž měl v té době za sebou již pohnutou životní kariéru, která jej z obchodníka učinila nositelem vysokého šlechtického titulu a finančním poradcem Benedikta XIV.²⁴ Ač byl původně merkantilistou, snažil se ve svých literárních projevech, publikovaných r. 1750²⁵ obhajovat zásady svobodného obchodu, což samozřejmě vzbudilo zájem a vedlo k tomu, že si jich povšiml i francouzský odborný tisk. Již tento formální ráz brožury — sám o sobě dostatečně složitý — ukazuje, že pozornost je třeba věnovat v první řadě komentáři, kterým je opatřen překlad cizích příspěvků a v němž se nepochybně ozývá stanovisko našeho domácího prostředí. Vše, co se tu dovídáme, ukazuje, že komentátor byl všim jen ne bezvýhradným obdivovatelem přejatých názorů. Základní principy svobodného obchodu byly pro něho sice zajímavým a záslužným přínosem, jenomže způsob, jakým Belloniho názory, resp. názory jeho francouzských tlumočitelů, osvětloval ve svých poznámkách, vedl vlastně k opačnému výsledku — totiž k jejich relativizaci.²⁶ Velmi dobře je to patrné všude tam, kde se v brožuře uvažovalo o pojmu svobody a kde se zároveň dospívalo k jednoznačnému závěru, že pravá svoboda může spočívat jen na dobrých zákonech a tudíž i na

²⁴ Srv. *Dizionario enciclopedico Italiano*, Roma 1955.

²⁵ Šlo o jeho „*Dissertazione sul Commercio*“ (1750).

²⁶ Str. 58–59 a ještě jasněji snad na str. 46.

²⁷ Str. 58–59.

dobrém a prospěšném řízení národního hospodářství státem. I argumentace je tu zajímavá a v jistém smyslu až demagogicky příznačná: kdo prý měl větší svobodu než Poláci a přece nelze v jejich zemi pozorovat zvláštní rozkvět průmyslové výroby.²⁷ Autor tohoto komentáře byl však přes tyto výhrady nepochybně člověkem, jenž s novými proudy hospodářského myšlení sympatizoval, jenomže si stejně tak uvědomoval, že krajní liberální doktrínu je sotva možno uplatnit v poměrech, jaké vyznačovaly vývoj v našich zemích. Proniká tu tedy přesvědčení, že nejdříve je třeba — ať již s pomocí státu či jinak — uvést do pohybu ekonomický život a pak je teprve možno uvažovat o velkorysých liberálních plánech. To však není nic jiného než opět jádro onoho patriotického zájmu o české poměry, se kterým jsme se setkali již několikrát výše.

Tato stanoviska sama o sobě by patrně stačila k tomu, aby dotčené brožury bylo zajištěno čestné místo v naší tehdejší publicistice, nemluvě ani o tom, že našemu domácímu prostředí se tu dostávalo informací o italském ekonomickém liberalismu, který byl starší než podobné názory vycházející z francouzského fysiokratismu a který dodnes tvoří málo známou kapitolu z dějin ekonomického myšlení.²⁸ Svým způsobem však ještě cennější než to, je konečná finesa, ke které autor komentáře dospěl: byl jí návrh na zřízení „manufakturního domu“, jenž měl plnit současně úlohu jakéhosi technického učiliště i instituce, jejímž prostřednictvím mohli získat naději na investiční úvěr jednotlivci toužící po podnikatelských úspěších.²⁹ Opakuje se tu tedy doslova podobný návrat k tradičním představám, jakého jsme byli již svědky v brožure o ceších. A platí tu nepochybně i vše ostatní, co bylo řečeno o vztahu těchto názorů k českým poměrům, zvláště připočteme-li k tomu, že autor brožury přes svůj jinak zamítavý postoj k obchodníkům, byl ochoten učinit výjimku tam, kde šlo o obchodníka — „patriotického“.³⁰

Kromě brožury složené z patriotických dopisů měly všechny dosud sledované publicistické projevy určitý vztah k fysiokratismu, i když se v nich stejnou měrou objevovaly i stopy tradičních názorů. Jak intenzivní byly i tyto vlivy na formování veřejného mínění, dokládá ještě jiný literární projev pocházející tentokrát z Moravy. Byla jím brožura o splavnění Moravy,³¹ jejímž autorem byl moravský osvícený učenec Jan

²⁸ R. de Roover, *Joseph A. Schumpeter and Scholastic Economics*, *Kyklos-Internationale Zeitschrift für Sozialwissenschaften*, Vol. X., fasc. 2 (1957), str. 141–3.

²⁹ Str. 47–48: „... jeder sein Geld lieber um ein geringes jedoch sicheres Interesse dahin placiret, als dass er dasselbe mit so vieler Gefahr zu Errichtung oder Unterstützung einer Landesmanufaktur anwenden sollte... wo es sich am besten schicket ein Manufakturhaus mit verschiedenen Gelegenheiten zu errichten, wohin derley sich anmeldende Künstler, wenn man sie sonst geschickt zu sein glaubet, anzuweisen sind, damit sie von dem daselbst aufzustellenden Aufseher beobachtet werden, und man sicher seie, dass sie die ihnen aufzugebenden Probwaaren selbst verfertiget... und wo sie folglich einige Zeit für sich arbeiten und mittelst ihrer

Alois Hanke z Hankenštejna, známý i z dějin české literatury jako autor jedné z obran českého jazyka. Meritorní obsah jeho spisku, jenž se dočkal několika vydání, je prostý: splavněním Moravy má být vytvořena levná dopravní trasa směřující na jihovýchod, která by poskytovala pro moravský průmysl snadné možnosti obchodních spojení. Zajímavým rysem je velké porozumění věnované hospodářským zájmům moravských měst, z nichž středem této dopravní osy, opírající se na jedné straně o Litovel a na druhé straně o Uherské Hradiště, měla být Olomouc nebo Kroměříž. Svým celkovým rázem nesouvisí Hankeho brožura v ničem s výměnou názorů, jež byla vedena v brožurové publicistice v Čechách. Není to v podstatě nic jiného než jakási pozdní repríza podobných návrhů spadajících v Čechách, pokud šlo o Vltavu již do 17. století a pokračujících pak ještě v širším měřítku v 18. století. Ideově byl však její ráz vyznačen myšlenkami typickými pro merkantilistickou atmosféru.

●

Z celkového obrazu, který se tu počíná rýsovat, lze tedy soudit, že veřejné mínění v Čechách v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let reagovalo na hospodářskopolitické problémy způsobem, pro nějž příznačnou nebyla ani tolik výměna názorů spojená s pronikáním fyziokratických idejí, ale daleko spíše probuzení zájmu o české země jako samostatný objekt hospodářskopolitické iniciativy. To vyjadřovalo ostatně nejlépe patriotické odstínění rozmanitých názorů, které se přitom uplatňovaly. Je ovšem přirozené, že tento hospodářskopolitický patriotismus musil mít i svoje širší zázemí. Nalézt je není těžké: jak si nelze ani jinak představit, existovaly tu zřejmě i přímé a bezprostřední vztahy k počátkům našeho kulturního a národního obrození.

Je známo, jak velkou úlohu právě v těchto dobových proudech sehrála žurnalistika, jejíž rozvoj spadl v Čechách rovněž do sedmdesátých let. Není rovněž tajemstvím, že na stránkách literárních a naučných časopisů, které se tehdy ve stále se zvětšující míře objevovaly, počala se formovat názorová stanoviska, která se nedlouho poté stala vlastní zakladatelské generaci českých buditelů. Jedním z významných dílčích jevů bylo přitom odlišení těchto názorů od stanovisek, která mezi pražskými osvícenci uplatňovali a šířili žáci a epigoni Sonnenfelsovi. Je samozřejmé, že tu nešlo zdaleka o problematiku jen ekonomickou. Ostatně Sonnenfels —

qualificirten Arbeit und Erzeugnisse desto leichter eigene Verleger finden können ...“.

³⁰ Str. 46 a 49.

³¹ *Versuch über die Schiffbarmachung der March und Handlung der Mährer*, Prag–Wien 1784.

kromě své úřední a akademické činnosti — byl současně znám především jako literát a estetik, který zasahoval i do vývoje jevištních forem. Právě rozpory, které v názorech na jeho dílo existovaly v pražském učeném a osvíceném světě, měly značný podíl na rozmachu oněch sil, jež vedly jednak k založení učené společnosti a jednak k probuzení vlastenecky českých pocitů mezi pražskými osvícenci. V konkrétní podobě je možno toto názorové tříbení sledovat v osvícenských časopisech *Neue Literatur* a *Prager Gelehrte Nachrichten*, kolem kterých se shromáždil výkvět tehdejší pražské osvícenské inteligence. Jestliže v prvním z nich šli spolu ruku v ruce ještě jak představitelé německého kulturního obrození (přivrženci a žáci prof. Seibta), tak i ostatní frakce osvícených intelektuálů, zůstávají v druhém z nich pospolu již jen „Dobneriáni“ a „Sonnenfelsiáni“ (označení, která jistě nepotřebují vysvětlení), aby i ti se posléze rozešli a vytvořili tak předpoklady pro vznik nového organizačního seskupení pražského učeného světa.³²

Jistě ne bezvýznamnou podrobností přitom byla skutečnost, že dotčené žurnály propagovaly nejen Sonnenfelsovy literární a estetické názory, nýbrž že se staly i nástrojem obhajoby Sonnenfelsových názorů hospodářskopolitických. Na stránkách PGN setkáváme se tak s pozoruhodnou apologií Sonnenfelsovy policejní vědy, jejímž autorem byl pražský sonnenfelsián Christian (Philip Gabriel) Löper, hlavní oponent Voigtův, jenž, jak netřeba snad ani dodávat, náležel k přivržencům Dobnerovým, tedy k oné skupině pražských učenců, jež připravovala již národně obroditelské snahy. Löprovy referáty³³ neoplývaly jen devotními sentencemi, nýbrž snažily se obhajovat svého mistra i velmi konkrétním způsobem: snažily se totiž čelit výtkám vzneseným na adresu jeho koncepce policejní vědy, které Sonnenfelsovu systému měly za zlé, že se zpronevřuje dobrým tradicím kameeralistiky a že svým pojetím — příliš širokým prý — nevychází vstříc potřebám reálného státu, nýbrž jakési ideální „platonské republiky“. Způsob, kterým Löper svého učitele hájí je takový, že mu opravdu nelze upřít značné znalosti a i určitý rozhled po soudobé kameeralistické a ekonomické literatuře. Tato podrobnost jistě dobře doplňuje Löprovu osobní charakteristiku, která jinak, pokud šlo o jeho literární činnost, nebyla vynikající. Zajímavé je i to, že teoretický ráz Sonnenfelsova systému je tu obhajován poukazem na fyziokraty.

³² Arn. Kraus, *Pražské časopisy 1770–1774 a české probuzení*, Praha 1909, Rozpravy Čes. ak., tř. III., č. 31, str. 19 a násl.; J. Hanuš, *Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik*, Praha 1910, tamtéž, č. 32, str. 42; týž, *Národní museum a naše národní obrození*, Praha 1921, I., str. 122–123.

³³ *Prager Gelehrte Nachrichten*, 1771, č. 14 (31. XII.), str. 209 — recenze 2. rozm. vydání Sonnenfelsových *Grundsätze der Policey*; (pokračování) 1772, č. 14 (30. VI.); o tom, že šifra „P“ náleží Löprovi — Kraus, l. c., str. 47.

Je tedy sotva se možno ubránit překvapení nad výsledky, které přináší zkoumání publicistických projevů v Čechách zaměřených v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let k hospodářskopolitickým otázkám. To, co se zdálo být na počátku tohoto období nejvýznamnějším — totiž určitá názorová polarita mezi fyziokratickým a tradičním stanoviskem — ztrácí v průběhu dalších let očividně na své síle a do popředí vystupuje naopak něco zcela jiného: tímto novým prvkem je hospodářskopolitická aktivita veřejného mínění, která se obrací čím dále tím zřetelněji k tradičním, tedy jedním slovem vlastně merkantilistickým východiskům. Přitom však tento názorový tradicionalismus není prost i některých nových rysů, které lze patrně spatřovat především v tom, že ti, kdož jej uplatňují, se distancují od centralistických myšlenek sonnenfelsovske policejní vědy. Je to tedy jinak řečeno jistá vlastenecky česká (samozřejmě jen s akcentem teritoriálním) reakce na centralistickou doktrínu Sonnenfelsovu. Vůči liberálnímu fyziokratismu je tento patriotismus vyznačen naopak obavami, aby nevhodně riskantní hospodářskopolitické zásahy neohrozily další úspěšný vývoj Čech.

Konec josefinského období však všechny tyto takto se rýsující souvislosti uvedl do nového proudu. Přední zásluhu o to měly politické události, se kterými byl vývoj v Čechách na přelomu osmdesátých a devadesátých let spojen. Protijosefinsky a proticentralisticky orientovaná velkostatkářská šlechta, která se snažila v těchto letech hrát úlohu rozhodujícího činitele, nemohla ovšem nechat nepovšimnuty ani otázky hospodářské. Doklady pro to není nutno pracně shledávat: nad jiné výrazně na to ukazuje hospodářská výstava uspořádaná u příležitosti korunovace Leopolda II., jež byla nejen ojedinělým zjevem ve své době, nýbrž založila i tradici, ke které se hlásila ještě v minulém století Jubilejní výstava z r. 1891, demonstrující již sílu českého měšťanstva.³⁴ Jak známo, stavovská opozice vystoupila se svými požadavky na půdě českého sněmu. Dokument vzešlý z těchto jednání — desideria z r. 1790 — však hospodářskopolitickým otázkám mnoho pozornosti nevěnoval.³⁵ Svůj hlavní zřetel obracel k postulátům ústavním; zásady hospodářské politiky, pokud byly vůbec dotčeny, tedy jen letmo. Proč tomu tak bylo, je těžko jednoznačně povědět. Můžeme se jen domýšlet, že určitou úlohu tu mohly hrát i rozpory mezi stavovskými zájmy a interesy měst; šlechtičtí sněmovníci, kteří právě tehdy ostře vystoupili proti rozšíření sněmovních práv měst, nepovažovali zřejmě za vhodné uvádět na přetřes další otázky. Snažili se zřejmě proto jen navázat na konzervativně cechovní nálady ve městech a širší perspektivy ponechali stranou.

³⁴ Nožička, l. c., str. 144; o tom, jak pokračovala dále tradice průmyslových výstav — „Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách“, Praha 1934, str. 25.

³⁵ K. Příbram, l. c., str. 518; srv. i výše pozn. č. 6.

O hospodářské výstavě byla již řeč. Ještě výmluvnějším však byl literární ohlas vzpomenutých událostí. Hlavním jeho představitelem byl komerční rada Josef Schreyer, autor dvou spisů o českém obchodu a průmyslu, jež vyšly krátce po sobě v prvních letech posledního desetiletí 18. století. Prvý z nich³⁶ je jakousi informativní encyklopedií nejdůležitějších dat, vyznačujících stav průmyslového potenciálu Čech, která Schreyer nashromáždil, když ve funkci manufakturního inspektora konal pravidelné inspekční cesty po Čechách. Byl to tedy jakýsi literární doprovod k hospodářské výstavě a exponátům tam vystaveným. Z hlediska názorů a představ, které ovládaly tehdy v Čechách veřejné mínění, je však významnější druhá Schreyerova práce *Über Commerz, Fabriken und Manufakturen im Königreich Böhmen* (Praha–Lipsko 1793), která, pokud jde o hospodářskopolitické perspektivy, jednoznačně akcentuje ochranářsky merkantilistickou tradiční linii; že Schreyer byl v tomto ohledu především tlumočitelem hospodářskopolitických názorů opozičních stavovských kruhů, je asi sotva možno pochybovat.³⁷

Schreyer, jak již o tom byla řeč, byl především empirik, který vycházel z vlastního pozorování a z detailní znalosti místních poměrů. Svým tradičním stanoviskem se nikterak netajil a vyjadřoval je celkem nepokrytě. Teoretické otázky pro něho nebyly problémem. Ve své práci, shora dotčené, jež byla vlastně také brožurou, zachovávající dokonce i schéma fiktivní korespondence, odmítal naprosto jednoznačně jakékoliv opačné hledisko; situace v jeho podání byla jasná: český průmysl zaznamenal v posledních desetiletích mimořádný rozmach, tudíž i hospodářskopolitické podmínky, které k němu přispěly, nemohly být špatné.³⁸ Tomuto způsobu nazírání nebylo však cizí ani určité vědomí základních histo-

³⁶ *Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreichs Böhmen, theils, wie sie schon sind, theils, wie sie es werden könnten* – Ein nützliches Handbuch für teutsche Kaufleute, I.–II., Prag–Leipzig 1790.

³⁷ Bráf, l. c., str. 199 a Nožička, l. c., str. 144, který o průmyslové výstavě správně říká, že to byla „manifestace šlechty pro merkantilistickou politiku“; reakce šlechty tu byla dána jistě i odporem k urbaniální reformě, jež se opírala o fyziokratické myšlenky; tento proud byl patrně tak silný, že mu ve svých statistických dílech podléhá i známý josefinista Riegger; rovněž ostatní topograficko-statistická literatura z konce století je na mnoha místech poznamenána hospodářskopolitickým zájmem. – Pražský akademický svět šel ale jinými cestami: Ad. Mar. Kopetz, žák Bučkův, tu právě na konci osmdesátých let rozvíjel dále myšlenky Sonnenfelsovy – k celkové situaci J. Kloubouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.

³⁸ Vyplývá to z jednotlivých dopisů a odpovědí na ně: cizí korespondent píše o tom, že v Čechách kvetl dříve obchod se Saskem a sympatizuje zřejmě i se svobodou obchodu (str. 3–4); naopak odpovědi z Čech to vyvracejí a poukazují na velký rozvoj průmyslu v posledních letech (str. 5 a násl.); – o Schreyerově tradicionalismu svědčí i to, že kritizuje liberální projevy státní hospodářské politiky – str. 47–48.

rických souvislostí, ke kterému mu dopomáhaly zřejmě rozsáhlé konkrétní znalosti. A právě v tomto zorném úhlu vystupovalo ještě něco jiného než jen hospodářskopolitické úvahy; byl tu především důkaz na vlastní podnikatelskou iniciativu a dovednost obyvatelstva, tedy stanovisko na prvý pohled patriotické, v pravém slova smyslu jakási oslava českého selfmademanství (a zároveň asi i jistý zrcadlový odraz podobných úvah o svépomocných prostředcích známých z publicistiky osmdesátých let). Přesto však Schreyer nebyl přímočarým optimistou. Jeho respekt k státní hospodářské politice nebyl tím nikterak zviklán, spíše naopak.³⁹ Sotva je tu možno pochybovat, že nešlo o nic jiného, než o variantu podobných názorů, které — v ovzduší stavovské protijosefínské opozice — poukazovaly tehdy na státoprávní minulost českého království. Schreyerovy spisy byly tu pak jakýmsi novodobým dodatkem k tomu, který naznačoval, že nejen historicky, nýbrž i hospodářsky Čechy cosi znamenají.

A právě tato stránka jeho názorů dovoluje patrně lépe než cokoli jiného porozumět onomu zdánlivě těžko pochopitelnému obratu, který, pokud šlo o hospodářskopolitické otázky, charakterizoval v Čechách vývoj veřejného mínění a v němž se od sympatií k fyziokratismu dospělo posléze na opačnou stranu. Schreyerovo patriotické ochranářství spojené s vírou v sílu českého průmyslu a ignorující širší centralistické zřetele rýsuje však zřejmě ještě další souvislosti. V jejich sledování je třeba se vrátit ještě jednou do počátku století. Již tehdy, v první třetině 18. století, byly naše země svědky pozoruhodného hospodářskopolitického úsilí,⁴⁰ které, i když vycházelo do značné míry z vídeňské centrály, nalézalo určitý ohlas i v našich domácích poměrech. Jeho výrazným znakem byla kromě toho i skutečnost, že hospodářskopolitické záměry, které byly předmětem vleklých úředních jednání, byly zásadně zamýšleny jen v rámci Čech jako určitého ekonomického i státoprávního celku. Ač tedy svými důsledky připravovaly nepochybně i tyto plány pozdější centralismus, přece jen na počátku 18. století tyto vztahy, zřejmé z historického odstupu, dostatečně patrné nebyly; bezpochyby tím spíše, že právě do této doby spadalo i určité oživení zemské stavovské samosprávy. Je proto těžko se ubránit myšlence, že určité vzpomínky na tyto události, od kterých byli Schreyerovy současníci odděleni jen pouhým půlstoletím — a snad i vzpomínky na ně jako na jistou promarněnou příležitost mohly ožívat ve vědomí tehdejší protijosefínské opozice. Opravdu také shoda

³⁹ K oslavě českého průmyslového podnikání srv. zejm. čtvrtý dopis; jinak o respektu k hospodářské politice viz zejm. dopis osmý až desátý (str. 25–31), kde jsou vyměňovány názory na státní dozor nad textilní výrobou.

⁴⁰ A. F. Příbram, *Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit*, Prag 1898.

s tímto raným českým „zemským merkantilismem“ je tu v něčem až zarážející.

Lze-li pomýšlet na takovéto začlenění do předchozího vývoje, je ovšem třeba pomýšlet stejně tak i na vliv této hospodářskopolitické aktivity v Čechách na konci 18. století opačným směrem. Z toho, co bylo až dosud řečeno, vyplývá celkem jednoznačně, že osvícenství v Čechách, pokud jde o ekonomickou ideologii samu, příliš produktivní nebylo. To je fakt, který sblížuje vývoj u nás s vývojem v našem bezprostředním sousedství, kde tomu bylo nejinak. Ilustruje to nejlépe souvislost Sonnenfelsova systému s tradiční kámeralistikou. Zato tím větší byl význam tohoto období, pokud šlo o hospodářskopolitickou aplikaci jednotlivých idejí odvozených často z různých ideových zdrojů. V tomto směru je třeba ještě jednou zdůraznit, že obnova zájmu o hospodářskou budoucnost Čech byla v sedmdesátých letech vedena podněty, vzešlymi z fyziokratické inspirace. Přitom nás nesmí mýlit skutečnost, že konečné stanovisko, které k nim naše domácí prostředí zaujalo, bylo ve svém výsledku negativní. A to tím spíše, že názorovou diferenciací, ke které tu tehdy docházelo mezi tradičním a fyziokratickým stanoviskem, není možno redukovat na prosté schéma pokroku a reakce. Nedovoluje to především patriotický zřetel, který se uplatnil na obou stranách. Tato okolnost, která nastíněný obraz činí snad zdánlivě složitějším, však staví zároveň mosty k dalšímu průběhu vývoje. Když totiž na konci druhého desetiletí 19. století po letech vyplněných napoleonskými válkami a poválečnou depresí, se znovu v Čechách vzedmula vlna patriotického hospodářskopolitického zájmu, setkáváme se tu s jevy, které připomínají v mnohém stanoviska z konce století. Je to též zájem o Čechy jako o výlučný objekt samostatných hospodářskopolitických perspektiv a je tu i též důraz na vlastní svépomocné prostředky, jaký vyznačoval naše ekonomické myšlení v poslední třetině předchozího století. Rozdíl je jen v tom, že je tu více liberalistického optimismu a sebedůvěry a méně ochrannářských obav.

Die Aufklärung und die ökonomische Ideologie in Böhmen

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Die Aufklärung fand im Mitteleuropa keinen eindeutigen Ausdruck im Bereich der ökonomischen Ideologie. Während der ganzen zweiten Hälfte des 18. Jhs bestand das Übergewicht der herkömmlichen, auf dem Merkantilismus basierenden und in Österreich vornämlich in der Form der sog. Polizeiwissenschaft traktierten Lehre. Die neuen, von dem französischen Physiokratismus ausgehenden Ansichten drangen hier verhältnismässig langsam ein und im ganzen spärlich genug. Im Böhmen waren ihre ersten Spuren mit dem Anbruch der siebziger Jahre verbunden, als sich um ihre Durchsetzung der aufgeklärte Oberste Burggraf Fürst Fürstenberg bemühte. Verhältnismässig rasch begann auf sie auch das heimische anonyme Broschürenschrifttum zu reagieren. Auf den Seiten dieser Broschüren begegnen wir in der siebziger und achtziger Jahren einer gewissen Polarität der Meinungen zwischen den herkömmlichen wirtschaftspolitischen Standpunkten und den neuen Anschauungen physiokratischer Prägung, welche auf die Liberalisierung des ökonomischen Lebens Gewicht legten. Bezeichnend für die weitere Entwicklung war jedoch nicht der auf dieser Linie verlaufende Meinungs austausch, sondern weit eher die Erwachung einer gewissen wirtschaftspolitischen Aktivität, welche mit ihm einherging. Diese neue wirtschaftspolitische Aktivität beharrte auf der heimischen böhmischen Einstellung und wandte sich insofern gegen den Wiener Zentralismus. Es kann daher von ihr als vom Ausdruck eines gewissen böhmischen wirtschaftspolitischen Patriotismus (selbstverständlich nur in territorialem Sinne) gesprochen werden. Inhaltlich war für diese wirtschaftspolitische Aktivität bezeichnend, dass sie die von dem Physiokratismus ausgehenden Anregungen zwar nicht ganz ablehnte, doch brachte sie ihnen ein beträchtliches Misstrauen entgegen. Es wurde hier z. B. die Besorgnis laut, dass die Durchsetzung von liberalisierenden Tendenzen, welche dem Physiokratismus innewohnten, die ökonomische Lage in Böhmen beeinträchtigen könnte. Der markanteste Wesenszug der wirtschaftspolitischen Aktivität war jedoch das Bestreben, das ökonomische Leben in Böhmen durch Selbsthilfe zu heben. Gerade dieser Umstand war der eigentliche Kern ihrer antizentralistischen Zuspitzung. Die Meinungsdiskussion über diese Fragen mündete dann zu Beginn der neunziger Jahre in das wirtschaftspolitische Bestreben, welches die Opposition der böhmischen Stände gegen den Josephinismus begleitete. Durch ihre Vermittlung können auch breitere Zusammenhänge zwischen der Entwicklung während des letzten Drittels des 18. Jhs und zwischen der neuen Welle des wirtschaftspolitischen Patriotismus ermittelt werden, welcher in Böhmen für die erste Hälfte des nachfolgenden Jahrhunderts bezeichnend war.